

Իրեն՝ «այս վիթխարի աշխատանքին մէջ անգնահատելի սատար» հանդիսացած է դոկտ. Համբարձում Յարթունեանը:

Թորոսեան մահացաւ 14 Նոյեմբեր 2023ին Վիեննա:

Վոյթրուտ Թորոսեան-Պրիկասքի
lwtorossian@chello.at

ՆԻԿՈԼԱՅ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ (1930–2024)

Հայաստանի գիտութեան վաստակաւոր գործիչ Նիկոլայ Յովհաննիսեանը ծնուել է 1930 Յունիսի 10ին, Լենինականում (ներկայիս Գիւմրի): 1953ին աւարտել է Երեւանի պետական համալսարանի միջազգային յարաբերութիւնների ֆակուլտետը, իսկ 1956ին՝ թեկնածուականը: 1968ին ստացել է պատմական գիտութիւնների դոկտորի գիտաստիճան, իսկ 1971ին՝ պրոֆեսորի կոչում: 2006ին ընտրուել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

Պրոֆ. Յովհաննիսեանը ՀՀ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան ինստիտուտի եւ արդի հայ արեւելագիտութեան հիմնադիրներից է: Նրա ջանքերով Հայաստանում հիմնադրուեց, կայացաւ եւ արեւելագիտութեան ոլորտում իր ուրոյն տեղը գրաւեց հայ արաբագիտութիւնը: Նա ՀՀում արաբագիտութեան պատմագիտական դպրոցի կարեւոր հիմնասիւններից էր, ով ակելի քան քառասուն տարի (1962-2003) գլխավորել է արաբական երկրների բաժինը: 1995-2006՝ զբաղեցրել է ԱԻԻ տնօրէնի պաշտօնը, ապա՝ տնօրէնի խորհրդականի եւ Միջազգային յարաբերութիւնների բաժնի վարիչի պաշտօնը, իսկ 2007ից՝ դարձաւ ՀՀ պաշտպանութեան նախարարութեան Դրաստամատ Կանայեանի անուան ազգային ռազմավարական հետազօտութիւնների ինստիտուտի պետի խորհրդական: Գիտութեան զարգացման համար այդ դժուարին շրջանում նրան յաջողուեց ոչ միայն պահպանել հայ արեւելագիտական դպրոցն ու դրա ձեռքբերումները, այլեւ այն համալրել երիտասարդ եւ խոստմնալից ուժերով: Նրա ղեկավարման տարիներին ԱԻԻ դարձաւ կարեւոր գիտական կենտրոններից մէկը՝ իրականացնելով նաեւ ռազմավարական առաքելութիւն: 2003ին Յովհաննիսեանը ստանձնեց նաեւ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղարի տեղակալի պարտականութիւնները: Զգալի է նրա դերն ԱԻԻում Արեւելեան Ասիայի երկրների բաժնի (որն ակելի ուշ ընդլայնուեց եւ վերանուանուեց Միջազգային յարաբերութիւնների բաժին) կազմաւորման եւ կայացման գործում:

Զգալի է Յովհաննիսեանի գիտական վաստակը եւ ներդրումը համաշխարհային արաբագիտութեան զարգացման բնագաւառում: Յովհաննիսեանի բեղուն գիտական գործունէութեամբ հայ արաբագիտութիւնը դարձել է համաշխարհային արաբագիտութեան կարեւոր բաղադրիչը:

Պրոֆ. Յովհաննիսեանը նշում է. «*Հայ արեւելագիտութիւնը բացառիկ նշանակութիւն է ունեցել համաշխարհային արեւելագիտութեան առանցքում: Այն կախում ունի եղել արեւելագիտական այլ դպրոցներից, իսկ շփումները նրանց միջեւ չեն եղել «գերակայի եւ ստորադասի» յարաբերութիւններ: Հայ արեւելագէտներն արեւելագիտական կլոր սեղանի շուրջ նստել են հաւասարազօր իրաւունքներով՝ երբեմն նաեւ սրանձնելով առաջանցիկ դեր՝ հաւասար քայլելով եւրոպական եւ ռուսական արեւելագիտական դպրոցների հետ»¹:*

Տասնամեակներ ականաւոր արեւելագէտ-միջազգայնագէտի ուսումնասիրութիւնների կենտրոնում եղել են արաբական երկրների նորագոյն պատմութեան, միջազգային եւ տարածաշրջանային յարաբերութիւնների, հայ-արաբական, այդ թւում նաեւ միջպետական յարաբերութիւնների արդիական հիմնահարցերը: Նա առաջիններից էր, որ Խորհրդային Հայաստանում անդրադարձաւ արաբական երկրների ազգային ազատագրական շարժումների ուսումնասիրութեանը եւ ընթերցողի սեղանին դրեց արժեքաւոր մենագրութիւններ՝ *Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում* (Երեւան, 1963, հայերէն եւ Բէյրութ, 1974, արաբերէն), *Սիրիական անկախ հանրապետութեան ստեղծումը* (Մոսկուա, 1968, ռուսերէն), *Ազգային-ազատագրական շարժումը Իրաքում* (Երեւան, 1975 ռուսերէն), *Լիբանանեան ճգնաժամը եւ Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը (1975-1982 թթ.)*, Երեւան, 1982 եւն.:

Պրոֆ. Յովհաննիսեանը ԽՍՀՄում առաջիններից էր, ով միջարաբական յարաբերութիւնները սկսեց դիտարկել իբրեւ միջազգային յարաբերութիւնների ուսումնասիրութեան առանձին եւ կարեւոր բաղադրիչ: Իր ուսանողների հետ միասին նա սկսեց ուսումնասիրել այդ բարդ հիմնախնդիրը, որի արդիւնքը դարձաւ թեմատիկ առումով նրա եզակի մենագրութիւնը՝ *Իրաքի հանրապետութեան յարաբերութիւններն Արաբական Արեւելքի երկրների հետ* (Երեւան, 1985, ռուսերէն):

Նիկոլայ Յովհաննիսեանը լուրջ ներդրում է ունեցել նաեւ «քաղաքական իսլամի», մասնատրապես «Իսլամի քաղաքականացման եւ քաղաքականութեան իսլամացման» հայեցակարգի մշակման գործում: Նրա ղեկավարութեամբ հայ արաբագէտները Խորհրդային Միութիւնում առաջիններից էին, որ իրենց ուսումնասիրութիւններում կենտրոնական տեղ յատկացրին

¹ Նիկոլայ Յովհաննիսեան, «Հայ արեւելագիտութիւնը համաշխարհային արեւելագիտութեան համատեքստում (մինչխորհրդային ժամանակաշրջան)», *Պարմաբանասիրական հանդէս*, 2(193):2013, էջ 66-106:

խսլամի աշխուժացմանն ու դրա դրդապատճառների ուսումնասիրութեանը: Արդիւքում տպագրուեց «Իսլամն արդի Մերձավոր եւ Միջին Արեւելքի երկրների քաղաքական կեանքում» խմբային աշխատութիւնը (*Активизация ислама: характер, специфика и последствия, – в кн. Ислам в политической жизни стран современного Ближнего и Среднего Востока*, Երեւան, 1986).

Հաշուի առնելով նրա ծառայութիւններն իսլամագիտութեան բնագաւառում, ԽՍՀՄ ԳԱ Արեւելագիտութեան ինստիտուտը 1985ին Ն. Յովհաննիսեանին նշանակեց Հայաստանում իսլամագիտական ուսումնասիրութիւնների համակարգող:

Նիկոլայ Յովհաննիսեանի ուսումնասիրութիւններում կարելի է տեսնել զբաղեցնում նրա *Արաբական երկրների պատմութիւն* (VII դ.- 2005 թ.) քառահատոր աշխատութիւնը², որը բացառիկ է իր նշանակութեամբ: Պատահական չէ, որ այս լայնածաւալ աշխատանքը 2007ին արժանացաւ ՀՀ նախագահի մրցանակին, իսկ 2011ին թարգմանուեց արաբերէն եւ հրատարակուեց Հալէպում՝ իր տեղը գրաւելով նաեւ արաբալեզու պատմագրութեան մեջ:

Յովհաննիսեանի ուսումնասիրութիւնների շրջանակից դուրս չեն մնացել նաեւ էթնոքաղաքական հակամարտութիւնների, այդ թւում եւ ղարաբաղեան հիմնախնդրի հետազոտութիւնը, ինչպէս՝ *Ղարաբաղեան հիմնախնդիրը. անկախութեան եւ ազատութեան փշէ ճանապարհը* (Երեւան, Վենետիկ՝ անգլերէն, Հոռմ՝ իտալերէն), ԱՄՆում՝ Մերիլենդի համալսարանում հրատարակուած *Էթնոքաղաքական առճակատումներն Անդրկովկասում. նրանց արմատները եւ լուծումները* եւն.:

Պրոֆ. Յովհաննիսեանի գիտական հետաքրքրութիւնների շարքում յատուկ տեղ էր զբաղեցնում Հայոց Յեղասպանութեան հայեցակարգային հիմնախնդիրների ուսումնասիրութիւնը, որին նուիրուած է նրա հետազոտութիւնների մի ամբողջ շարք: Այդ տեսանկիւնից կարելի է առանձնացնել. *Հայոց Յեղասպանութիւն. հայասպանութիւնը որպէս ամենագենոցիդային գենոցիդ* (աշխարհի տասը լեզուներով՝ անգլերէն, գերմաներէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն, թուրքերէն, հունգարերէն, ճապոներէն, հայերէն, արաբերէն, պարսկերէն, կորէերէն, ռումիներէն), միջգիտակարգային հետազոտութիւն-

² Նիկոլայ Յովհաննիսեան, *Արաբական երկրների պատմութիւն. Արաբները VII դարից մինչեւ 1516թ., հ. I*, Երեւան, 2003, *Արաբական երկրների պատմութիւն. Օսմանեան տիրապետութեան շրջան. 1516-1918, հ. II*, Երեւան, 2004, *Արաբական երկրների պատմութիւն. Անկախութեան եւ ինքնիշխանութեան դարաշրջան. 1918-2005 թթ., Ալժիր, ԱՄԷ, Բահրէյն, Եգիպտոս, Եմէն, Թունիս, Իրաք, Լիբանան, Լիբիա, Կատար, հ. III*, Երեւան, 2006, 840 էջ, *Արաբական երկրների պատմութիւն. անկախութեան եւ ինքնիշխանութեան դարաշրջան. 1918-2005 թթ., Յորդանան, Մարիտանիա, Մարոկկո, Պաղեստինի Ինքնավարութիւն, Սաուդեան Արաբիա, Սիրիա, Սուդան, Քուէյթ, Օման, հ. IV*, Երեւան, 2007, 767 էջ:

նը: Այս հիմնարար աշխատանքն արժանացել է ՀՀ մշակույթի նախարարության առաջին կարգի դիպլոմի: Նիկոլայ Յովհաննիսեանի ջանքերով միջազգային լայն տարածում է ստացել «Արմենոցիդ» եզրը՝ որպես «Հայաստանության» հոմանիշ (Նիկոլայ Յովհաննիսեան, *Արմենոցիդը ճանաչուած ցեղասպանութիւն է*, «Զանգակ-97», Երեւան, 2010, 263 էջ): Պրոֆ. Յովհաննիսեանի հրատարակած աշխատությունների թիվը 563 է, որից անելի քան 87ը մենագրական ուսումնասիրություններ են:

Նիկոլայ Յովհաննիսեանի գիտական ղեկավարությամբ անելի քան 50 պատմաբաններ պաշտպանել են թեկնածուական եւ դոկտորական ատենախօսություններ, այդ թում՝ Սիրիայից, Եգիպտոսից, Լիբանանից, Յորդանանից, Իրանից, Վրաստանից, Ռուսաստանից եւ արտասահմանեան այլ երկրներից: Մեծ է նրա դերն արաբագետների միջանի սերունդների պատրաստման գործում: Յովհաննիսեանի աշակերտներից շատերն այսօր իրենց աշխատանքն են շարունակում նաեւ ՀՀ պետական մարմիններում՝ մասնավորապես արտաքին գործերի նախարարությունում եւ այլ դիվանագիտական հաստատություններում:

Զգալի է Նիկոլայ Յովհաննիսեանի ներդրումը նաեւ հասարակական ոլորտում: Նա զբաղեցրել է խորհրդարարական բարեկամության եւ մշակութային կապերի ընկերակցության փոխնախագահի պաշտօնը, եղել է Ասիայի եւ Աֆրիկայի համերաշխության խորհրդային կոմիտեի եւ նրա վարչության անդամ, հայ-արաբական բարեկամության ընկերության նախագահ, «ԽՍՀՄ-Իրաք» բարեկամության ընկերության փոխնախագահ, «ԽՍՀՄ-Լիբանան», «ԽՍՀՄ-ԵժԴՀ» բարեկամության ընկերությունների վարչությունների անդամ: 1975ին Լիբանանում բռնկուած քաղաքացիական պատերազմի տարիներին, պրոֆ. Յովհաննիսեանը Խորհրդային Հայաստանից Լիբանան մեկնած պատուիրակության կազմում աշխուժ դերակատարում է ունեցել հայօճախին ցուցաբերած աջակցության կազմակերպման եւ դրա գոյության համար բարենպաստ քաղաքական մթնոլորտի ձեւաւորման գործում: Այս տեսանկյունից ուշագրաւ է ՀԿԿ կենտկոմի առաջին քարտուղար (1974-88) Կարէն Դեմիրճեանի անտիպ գրառումներում Յովհաննիսեանին նուիրուած հատուածը: *Հայաստանի Հանրապետութիւն թերթում* (20 Օգոստոս, 1991) հրատարակուած է Յովհաննիսեանի յօդուածը՝ «Մի դրուագ հայերի հանդէպ այաթոլլահ Խոմէյնիի դիրքորոշումից», որում նշուած էր, որ 1978ին Լիբանանում դեռեւս 1975ին սկսուած քաղաքացիական պատերազմը հասել էր իր բարձր լարուածութեանը, լիբանանեան աջ ուժերն ուղղակի ճակատային յարձակում սկսեցին լիբանահայութեան նկատմամբ, որը որդեգրել էր դրական չէզոքութեան քաղաքականութիւն: «Իրավիճակին ծանօթանալու եւ լիբանահայութեանն անհրաժեշտ օգնութիւն տրամադրելու նպատակով Հայաստանի կառավարութեան որոշմամբ 1979 Յունուարին Լիբանան մեկնեց պատուիրակութիւն, որի կազմում էր նաեւ Յովհաննիսեանը: Պատուիրակութիւնը յաջողութեամբ լուծեց իր առ-

ջել դրուած խնդիրները: Բաական է նշել, որ մէկ ամսուայ ընթացքում Հայաստանից Բէյրութ ուղևորուեց շուրջ 30 փրանսալորտային ինքնաթիռ, որը Լիբանան հասցրեց պարէն, հագուստ, դեղորայք եւ այլ անհրաժեշտ իրեր»³:

Կառավարական պաշտօնական պատուիրակութիւնների կազմում. Յովհաննիսեանն այցելել է Լիբանան, Սիրիա, Իրաք, Յորդանան, Լիբիա, Հնդկաստան, Չինաստան եւ այլ երկրներ, մասնակցել Իրաքի նախագահ Ահմադ Հասան ԱլԲաքրի, Սիրիայի նախագահ Հաֆէզ Ասադի, Լիբանանի նախագահ Սուլէյման Ֆրանժիէի եւ վարչապետ Ռաշիդ Սոլիի, Պաղեստինի ազատագրութեան կազմակերպութեան ղեկավար Եասիր Արաֆաթի եւ այլ երկրների բարձրաստիճան պետական այրերի հետ բանակցութիւններին:

Պրոֆ. Յովհաննիսեանն արտասահմանեան մի շարք ակադեմիաների եւ գիտական ընկերութիւնների անդամ է, այդ թում՝ Փարիզի «Արարատ» միջազգային ակադեմիայի, Նիւ Եորքի գիտութիւնների ակադեմիայի, Գերմանիայի Բնութեան եւ հասարակութեան մասին գիտութիւնների միջազգային ակադեմիայի, Մոսկուայի Ազգային անվտանգութեան հիմնախնդիրների գիտութիւնների միջազգային ակադեմիայի, Աշխարհի ժողովուրդների հոգեւոր միասնութեան միջազգային ակադեմիայի (Մոսկուա), Սիրիայի արաբական գիտութեան պատմութեան ընկերութեան, ԱՄՆի ազգային աշխարհագրական ընկերութեան, Յեղասպանագիտութեան միջազգային ընկերակցութեան եւն.: 1989ին Բրիտանական ակադեմիայի հրաւերով նա գիտական ուսումնասիրութիւններ է իրականացրել Լոնդոնի, Օքսֆորդի եւ Էդինբուրգի համալսարաններում, Ֆուլբրայթի դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում 1993-94՝ գիտահետազօտական աշխատանքներ է կատարել ԱՄՆի Զորք Ուաշինգտոնի համալսարանում, իսկ 1995ին՝ Մերիլենդի համալսարանում, ապա նաեւ Սիրիայի, Լիբանանի, Եգիպտոսի եւ Իրաքի գիտական հաստատութիւններում:

Պրոֆեսոր Ն. Յովհաննիսեանը պարգեւատրուել է Մովսէս Խորենացու, ՀՀ պաշտպանութեան նախարարութեան «Սպարապետ Վազգէն Սարգսեան» եւ «Հայկական զինուած ուժեր. 1992-2012», «Բարեկամութեան բնագաւառում ներդրման համար» (Մոսկուա) մեդալներով, ՀՀ կառավարութեան «Հայոց Մեծ Եղեռն» ոսկեզօծ մեդալով, Ֆրիտիոֆ Նանսէն յուշամեդալով, ԼՂՀ «Ղարաբաղեան Շարժում» մեդալով, ՀՀ ԳԱԱ Գովեստագրով, ՀՀ ազգային ժողովի նախագահի պատուօգրով, «Հայաստան-Եգիպտոս. Դիւանագիտական յարաբերութիւններ. 15 տարի. բարեկամութիւն եւ համագործակցութիւն» մեդալով: 2015ին, ծննդեան 85ամեանկին՝ ԼՂՀ մատուցած ծառայութիւնների համար նա պարգեւատրուել է «Երախտագիտու-

³ Նիկոլայ Յովհաննիսեան, *Իրան. Այաթոլլահ Խոմէյնիի դարաշրժանը*, Երեւան, 2004, էջ 32:

թին» մեղալով, իսկ 2016 Յունուարի 23ին «Հայրենիքին մատուցած ծառայությունների համար» պարգևատրուել է նաեւ 2րդ աստիճանի մեղալով:

Քեմբրիջի (Միացեալ Թագաւորութիւն) Միջազգային Կենսագրական կենտրոնը հայ մեծանուն գիտնականին 2004ին հռչակել է «Աշխարհի առաջատար գիտնական», 2005ին՝ ճանաչել «ԻԱ. դարի ականաւոր գիտնական», իսկ 2009ին՝ ներառել «100 բարձրակարգ գիտնականներ»ի ցանկում:

Նիկոլայ Յովհաննիսեանը մահացաւ 24 Նոյեմբեր 2024ին Երեւան:

Լիլիթ Յարութիւնեան
lily_har77@hotmail.com

ԼԵՒՈՆ ՔԵՉԷԵԱՆ (1952-2022)

Ֆրանսահայ գրականագէտ, թարգմանիչ Լեւոն Քեչէեանը ծնուել է 1952ին: 2002ին Փարիզի Բարձրագոյն հետազոտութիւնների գործնական դպրոցում պաշտպանել է թեզ *Ջապէլ Եսայեան (1878-1943). կեանքը եւ ժամանակը* նիւթով, Ժան Պիեռ Մահէի ղեկավարութեամբ: Այն առանձին հատորով լոյս է տեսել նոյն թուականին՝ *Zabel Essayan (1878-1943) : sa vie et son temps*, որն ընդգրկում է նաեւ գրողի ինքնակենսագրութիւնն ու նամակագրութիւնը ծանօթագրուած թարգմանութեամբ: Յօդուածով աշխատակցել է *Arménie, une passion française - le mouvement arménophile en France, 1878-1923* հատորին (2007, խմբ.՝ Քլէր Մուրադեան):

Քեչէեանի թարգմանութեամբ (հայերէնից ֆրանսերէն) լոյս են տեսել Աւետիս Ահարոնեանի *Sur le chemin de la liberté : Nouvelles* (համաթարգմանիչ՝ Ռուպեր Տէր Մերկերեան, 1978), Երուանդ Օտեանի *Journal de deportation* (2010), Ջապէլ Եսայեանի *Dans les ruines - les massacres d'Adana, avril 1909* (2011), Տիգրան Ա. Նաւասարդեանի *Contes arméniens : l'oiseau d'émeraude* (2012), Բարսեղ Շահբազի *Le pays d'Ararat le sait* (2015), Ա-Դոյի *Van 1915 - Les grands événements de Vaspourakan* երկերը:

Քեչէեանը մահացել է 28 Հոկտեմբեր 2022ին, Փարիզում:

Արծուի Բախչինեան
artsvi@yahoo.com

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ (1943-2024)

Սփիռքահայ մանկավարժ, գրականագէտ, խմբագիր Յարութիւն Լեւոնի Քիւրքճեան ծնած է Լիբանան, 14 Դեկտեմբեր 1943ին: Աւարտել է ետք Համազգայինի Նշան Փալանճեան ճեմարանը 1963ին, մէկ տարի կը յաճախէ International College: Իր բարձրագոյն ուսումը կը ստանայ Ecole